

NÉMETH GYULA
A SZOVJET TURKOLOGIA

Huszonhárom évvel ezelőtt, 1930-ban jelent meg a honfoglaló magyarság kialakulásáról írott munkám. Idegen nyelven való kiadását azóta is tervezem, s ehhez időközben egy második magyar kiadás gondolata is járult. Nem siettem a dologgal; kényes, nehéz kérdésekről van szó, melyeknek megoldási kísérletét mások és magam további részletkutatásai, új anyag feltárása cáfolhatja vagy erősítheti.

Azóta a többé-kevésbé rokon területek irodalmában munkámnak egy-egy tételére vonatkozólag sok becses megjegyzés, sok felhasználható új adalék látott napvilágot, de nagy azoknak a kutató és anyagközlő műveknek és cikkeknek a száma is, melyek a témát egész terjedelmükben, közvetlenül érintik s a revízióra széleskörű, biztos alapot nyújtanak.

Ebben a szakirodalomban legfontosabb a szovjet turkológia irodalma. Hogy miért, meglátjuk a következőkben.

A szovjet turkológia irodalmát tanulmányozva azután elhatároztam, hogy ha már — legalább is említett feladatom szempontjából — rendszeresen átnézem ezt a nagy terjedelmű és nehezen hozzáférhető, számos kutató előtt ismeretlen irodalmat, akkor ennek a munkának az eredményét egy németül írandó könyvben közzé is teszem. Meg vagyok róla győződve, hogy ezzel jó szolgálatot teszek a tudománynak. Hasonló szerényebb kísérletet már tettem, amidőn a NyK XLVIII. kötetében (1931—34) az addig megjelent és főleg a nekem megküldött szovjet turkológiai irodalmat némi rendszerességre törekedve ismertettem.

Mostani felolvasásom a tervezett munka alapgondolatait és programját adja.

Hangsúlyozom, hogy a szovjet turkológia irodalmának átvizsgálását az ősmagyar-török kapcsolatok kutatása tette számomra szükségessé s ez a körülmény határozza meg feladatom körét és tárgyalási módomat.

A szovjet turkológiáról teljes képet adni akkor se tudnék, ha akarnék. Ha a szovjet turkológiának csak bibliográfiáját — persze pontos és teljes bibliográfiáját — akarnám összeállítani, ez egymagában több kötetet tenne ki, Ezt csak szovjet tudós tudná elvégezni, az is csak munkatársak segítségével,

nagy utánajárással és hosszú évek alatt. S ha a turkológiába beleértem a nyelvészetten kívül az irodalmat, történetet, archeológiát, néprajzot és antropológiát is, akkor egy sereg olyan tudománnyal állok szemben, melyekben ítéletem nincs s melyek a munkát parttalanná tennék. Anyagom tehát főleg nyelvészeti, de érintek más olyan kérdéseket is, melyek magyar őstörténeti szempontból nem érdektelenek. Ez az eljárás kívülről önkényesnek látszik, — az én számomra belső egységet ad az elgondolásnak.

Megjegyzem azonban, hogy a nyelvészetten kívüli területektől sem zárkózom el, tervezett munkámban igyekezni fogok ezekről is — esetleg összefoglaló szovjet dolgozatok felhasználásával — némi képet adni.

A szovjet turkológia új típusú filológiai stúdium, a szovjet tudományos fejlődés jellemző vonásait mutatja s élesen elüt a régi turkológiától.

Legfontosabb vonása életszerűsége. Az élet szükségletei táplálják és fejlesztik, szoros összefüggésben a Szovjetunió török népeinek gazdasági társadalmi és szellemi fejlődésével.

A szovjet turkológia elsősorban a tömegek kulturális szükségletének kielégítésére törekszik, de ez nem zárja ki, — ellenkezőleg, természetszerűleg hozza magával — a legmagasabb tudományos színvonalra való fejlődést.

Ma még főleg arról van szó, hogy a nyelvet, mint a kulturális emelkedés legfontosabb eszközét alkalmassá kell tenni feladata betöltésére: megfelelő írást kell csinálni az egyes török népek számára, meg kell teremteni nyelvükben az új élet fogalmainak kifejezéséhez szükséges szokat és kifejezéseket, szabályokba kell foglalni nyelvtanukat, leírni nyelvük szókészletét. Ma még erről van szó s némely népnél még csak kezdő színvonalon. Szót kell találni annak a kifejezésére, hogy »üzem« vagy »szocializmus« vagy »villamossága«. Rendkívüli feladat ez. Azután megy a fejlődés tovább: irodalom keletkezik, lapok, ismeretterjesztő művek, tudományos és szépirodalmi munkák jelennek meg, a gazdasági fejlődéssel együtt szervesen kialakul a magasabb rendű szellemi élet s nyelvi téren most már nem az a feladat, hogy az »üzem«, a »szocializmus« fogalmát kifejezzék, lehet foglalkozni a nyelvvel minden tudományos vonatkozásában, össze lehet gyűjteni az irodalom és a nép nyelvének minden kincsét, pl. a növényneveket, csillagneveket és így tovább, foglalkozni lehet a nyelv dialektusaival, történetének, belső fejlődésének problémáival.

Így megy a fejlődés az életszerű alapon.

Persze ezen a fejlődésen rajta van az élet tarkaságának a bélyege. A Szovjetunió egyik török népe a szóban forgó területen még csak a legelső kezdő lépéseken van túl, a másik már a fejlődésnek magas fokát mutatja.

Legyen szabad ennél a kérdésnél kissé megállani és bővebben beszélni róla, egy szovjet turkológusnak, N. A. Baszkakovnak »A Szovjetunió népei nyelvének és írásbeliségének fejlődése (a török nyelvek anyaga alapján)«

c. cikkének* gondolatait ismertetve, mintegy mutatványul a készülő munkából.

A török népek nyelvének, kultúrájának és általában népi mivoltának fejlettségi foka igen különböző volt a Szovjetunió területén az Októberi Forradalom előtt. Voltak már török nemzetek kialakult irodalmi nyelvvel, nemzetiségek alakuló irodalmi nyelvvel vagy még csak kezdetleges írásbeliséggel, végül törzsi életet élő, szétágazó nyelvjárásokon beszélő, írni-olvasni nem tudó török népek. Aszerint, hogy ezek a török népek a nemzeti lét, a nemzetiség vagy pedig a törzsi élet szintjén állottak-e s rendelkeztek-e már irodalommal vagy írásbeliséggel, Baszkakov a török népeket a következő három csoportra osztja :

Az első csoportba tartoznak a volgai tatárok, akiknek arab írásos irodalmuk volt, amely a szomszédos baskirok és asztracháni nogaj tatárok igényeit is szolgálta. Azután ide kell sorolni az azerbajdzsáni nyelvet is. A középázsiai nyelvek közül ide tartozik az özbek, amely a maga magasabb szintű irodalmával hatással volt a szomszédos türkmén, ujjur, kirgiz és karakalpak irodalmi nyelv kialakulására is.

A második csoportba sorolja Baszkakov a csuvas, kumük, nogaj tatár, karakalpak és kirgiz népeket és a jakutokat is.

Végül a harmadik csoportba sorolja az altaji népeket és nyelveket : a chakasokat, tuvaiakat, a csulimi tatárokat, a küerikeket, a kamaszinokat, karagaszokat, a sorokat és még másokat ; ezek az apró népek az Októberi Forradalomig kihalásra voltak ítélve.

A fentiekhez meg kell jegyezni, hogy az egyes török népek népi mivoltának és nyelvének fejlettségi foka nem állt mindig egyenes arányban egymással. Pl. a csuvas és a jakut nyelv már az Októberi Forradalom előtt nagyobb fejlettségi fokot mutatott, mint a kazak, amely viszont már inkább felvette a nemzeti nyelv jellegét.

Nem tekintve most már az egyes csoportok nemzetté fejlődésének fokát és írásbeliségének állapotát, a Szovjetunió összes török népeinek fejlődési menetét a nyelv területén — két korszakra oszthatjuk. Az első korszakot a XIV. századtól a XIX. század közepéig számíthatjuk, a másodikat a XIX. század második felétől egészen 1917-ig, amikor új korszak nyílik az ő számukra is.

Az első korszak lassú, kiegyenlítő folyamat, amelyben apróbb törzsek és nyelvjárások olvadnak össze. Ebben a korszakban alakult ki az azerbajdzsáni, kazak, kirgiz, türkmén, karakalpak, ujjur, tatár, baskir, csuvas, kumük, jakut és más nyelvek. Ez — a népköltészet kifejlődésének s a hősi eposzok keletkezésének a kora. Ekkor áll be a szakadás is a népnyelv és az írott nyelv között, amellyel ekkor még nem mindegyik nép rendelkezett.

* Voproszi Jazikoznanyija, 1952, 3. sz. A cikk ismertetése lényegében munkatársam, K. Palló Margit műve.

A második korszak, közvetlenül a forradalom előtti időszak már a nemzet és nemzeti nyelv gyorsabb ütemű, öntudatosabb fejlődését mutatja. Különösen jellemző erre a korszakra az a heves harc, amely az irodalmi nyelvek megszületése körül zajlott. A pániszlámizmus és pánturkizmus elveit valló burzsoá-feudális és klerikális körök mindenáron egy olyan nyelvet akartak nemzetük nyakába varrni, amely szerintük Kínától a Földközi tengerig a törökök közös nyelve. Ragaszkodtak a régi irodalmi nyelv hagyományaihoz s az alkalmatlan arab írásrendszer tehertételéhez. Ezzel ellentétben, a haladó demokratikus elemek el akarták tüntetni a népi és az irodalmi nyelv között tátongó nagy űrt, uralomra juttatni a nép nyelvét az idegen felett, és végképp kiirtani a sok arab-perzsa elemet. Szakítani akartak a régi írásrendszerrel és ezzel is közeledni az orosz kultúrához. Ezt a haladó irányt képviselte az azerbajdzsániaknál pl. M. F. Achundov, a világszerte ismert azerbajdzsáni színműíró, aki azt mondja egy helyen, hogy az arab kultúra semmi hasznót, csak kárt hozott a törökségnek, s a maga írásrendszerével fenntartotta az analfabétizmust. Achundov óriási jelentősége abban áll, hogy miközben gondosan tisztogatta az azerbajdzsáni nyelvet az arab-perzsa elemektől, a török szókincs kiegészítésére mindig az orosz nyelv kimeríthetetlen forrásaihoz fordult s már akkor, a XIX. század közepén, egyengette a két nemzet kulturális közeledését.

A fent mondottakból világosan láthatjuk, hogy az Októberi Forradalom milyen tarka összeviSSzaságban érte a Szovjetúnió török fajta népét nemcsak nemzetiségi és nyelvi tekintetben, hanem politikai beállítottság tekintetében is.

Az arab írás használatában csak a csuvasok voltak kivételek és egy pár, az írásbeliség kezdetén álló szibériai törzs.

Az Októberi Forradalom új korszakot nyitott a Szovjetunió népeinek és nyelveinek történetében. Nem új nyelvek keletkezéséről van szó, hanem a meglévők korszerűsítéséről, szerepük kiszélesítéséről, szókincsük gazdagításáról, karöltve a törzs-nemzetiség-nemzet vonalon való fokozatos fejlődéssel. A felszabadító forradalom adta nagy politikai, gazdasági és kulturális felemelkedéshez idomulnia kellett a nyelvnek is, hogy meg tudjon felelni a Sztálin által megfogalmazott fontos rendeltetésének, hogy eszköz tudjon lenni az új szociális életberendezkedés elveinek közvetítésében, terjesztésében és fejlesztésében. Az egyes nemzeti köztársaságok és autonóm területek kereteibe foglalt török népek az összetartozás érzetében nemzeti öntudatra ébredtek. Örömmel fogadták az új alfabétumot, amely egycsapásra kiszabadította őket az írástudatlanságból. Ahol még nem volt meg, megindult a nemzetté alakulás folyamata, a nemzeti nyelv gyors kialakulása, amihez nagyban hozzájárult az újságírás fellendülése, a színház-kultúra és a rádió. Ez a nagy változás természetesen azoknál a népeknél a legfeltűnőbb, amelyek az Októberi Forradalomig magukra hagyatva tengődtek és egyáltalán nem volt írásuk. A legelmaradottabbak voltak minden téren az altaji népek, különösen pedig egyes

csoportjaik. Pl. hogy csak egy népet ragadjunk ki, az önálló chakasz autonóm terület megalakulása után rögtön megindultak a munkálatok új alfabétum megteremtése ügyében. Kezdetben az orosz írásrendszeren alapuló, missziós papoktól eredő abc-t használták (1922—1928), ezt felváltotta egy latin alfabétum (1928—1938) míg azután végleg az orosz betűtípusra tértek, a török hangrendszerre alkalmazva.

A török népek és nyelvek forradalom utáni történetét ismét két korszakra oszthatjuk: 1. A nemzeti autonómiák és irodalmi nyelvek kialakulásának kora 1917-től 1928-ig. 2. A Lenin-Sztálin-i nemzetiségi politika elgondolása alapján a Szovjetunió minden török népénél magas színvonalat ér el a formájában nemzeti és tartalmában szocialista kultúra és ez a fejlődés megszakítás nélkül folyik napjainkig.

A török nyelveknek ez a soha sehol nem tapasztalt gyors ütemű fejlődése két tényezőn nyugszik: 1. a nyelv belső adottságain, 2. a külső, szociális körülmények magukkal ragadó követelésein.

Ez az utóbbi tényező az, amely elsősorban érdemel figyelmet. Ennek a tényezőnek kihatása pontokba foglalva: *a)* Tökéletesített, általános érvényű ábécé, amely azonkívül, hogy elősegíti a török népek egymásközi érintkezését, utat nyit az orosz kultúra befolyásának is. Azután az irodalmi nyelv megszületése. *b)* A török szókinés óriási megnövekedése. *c)* Bizonyos fonetikai és morfológiai változások, amelyek csak a nagy tömegű szóátvétellel s a vele járó hangkészlet-átvétellel magyarázhatók. Az orosz nyelv intenzívebb tanulása maga után vont mondatkonstrukciós változásokat is.

Vegyük sorra e három pontot.

a) Az alfabétum körül folyó mult századvégi harcok teljes hevességgel lobbantak fel mind az írást eddig nélkülöző, mind az írásbeliséggel rendelkező népeknél. Egy csomó reformált arab írásrendszer látott napvilágot, többé-kevésbé alkalmasítva a török nyelvre. Azután latin próbálgatások következtek, míg végül általános megnyugvásra sikerült egy nevezőre hozni a török alfabétumot az orosz betűrendszer alapján. Az alfabétum körüli harcokkal párhuzamos az a harc, mely az irodalmi nyelv körül dúlt. Az azerbajdzsániak például, akiknek irodalma még a XIV. századra nyúlik vissza és sok tekintetben archaikus vonásokat őrzött meg, mindenáron ragaszkodtak ehhez az irodalmi nyelvhez. Végül is győzött a haladó szellemű irányzat, s az új irodalmi nyelv a népi és a társalgási nyelvhez simult. Jellemző ennek az időszaknak elejére az a féltékeny gond, mellyel az azerbajdzsáni reakciók őrizték nyelvük tisztaságát és távol akartak tartani tőle az arabon és perzsán kívül minden idegen befolyást. A hiányzó fogalmakra új műszavakat gyártottak és nem vették észre, hogy azok éppen olyan érthetetlenek a köz számára, mint az általuk kifogásolt orosz vagy egyéb, idegen terminus technicus-ok.

b) A szókinésben beállott gazdagodás egészen rendkívüli. Sztálin szerint a nyelv a legérzékenyebb a változásokkal szemben s mondhatni, hogy állan-

dóan a változás állapotában van. A forradalom utáni rendkívüli események természetesen rendkívüli változásokat okoztak a nyelv életében is. Ez a változás legfeltűnőbb azoknál a török népeknél, amelyek a kultúra legalacsonyabb fokán állottak. Ez természetes is, mert hiszen a hirtelen magas szintre emelkedett politikai, gazdasági és kulturális élet adhoc kifejezéseit készen találták az orosz nyelvben, következésképpen náluk a legerősebb az orosz hatás és az ezzel együttjáró egyéb nyelvi elváltozások. Az írásbeliséggel és irodalmi multtal rendelkező török népek inkább tudtak magukon segíteni. Vagy a tájnyelvekből merítettek, vagy igénybevették a nyelv szóalkotó lehetőségeit; lefordították az orosz szakkifejezést, pl. *beşjüllük* 'ötéves terv', új jelentéstartalommal ruházták fel a régi szót, pl. *baj* 'gazdag, kizsákmányoló', szóösszetétel útján gyártottak új szavakat, pl. alt. *işküçile jaşkan* 'dolgozó', tkp. 'munkával élő', képzőkészségükkel megfelelő alapszavakból új szavakat képeztek és végül felhasználták a rövidítést. De ezek sem kerülhették el egészen jelentős orosz szókészlet átvételét. Ugyanakkor, amikor ez az új szociális berendezkedéssel összefüggő szóanyag beágyazódott a török nyelvekbe, eltűnedezték belőlük azok a szavak, amelyek egy primitívebb gazdasági és mindennapi élet szókészletébe tartoznak. Ugyanígy eltűnik lassanként a vallási élet terminológiája is a törököknél.

Az orosz befolyás nem újkeletű a török népeknél, ez természetes is, de ezelőtt más természetű volt. Most a Szovjetunió nagyvonalú politikai, gazdasági és kulturális terveiben élve, közös határok közt, közös célért küzdve ez a nyelvi átvétel vagy hasonulás öntudatos. Egészen megváltozott mind a népnek, mind a nyelvnek az oroszokhoz való viszonya. Elismerik abszolút felsőbbségüket s az orosz nyelvet örömmel tanulják és mondhatni második anyanyelvüknek érzik.

A szovjet turkológia életszerűségéről s fejlődésének ebből következő vonásairól beszéltem most, részletesen szemléltetve a kérdést N. A. Baszkakov cikke alapján. Menjünk tovább.

Másik fontos, különleges jellemző vonása a szovjet turkológiának a tervszerűség. A fejlődés menete nincs a véletlenre, egy vagy egy-két ember kedvére bízva. Ki vannak jelölve a feladatok, meg vannak teremtvé a külső keretek s be vannak állítva a megfelelő emberek a feladatok elvégzésére. A beállított erők természetesen nem egyformák, az egyik kiválóbb, a másik gyengébb, ez már másképpen nem lehet, de a munka sikerét ez a tudomány-politika lényegében biztosítja.

A Szovjetunió politikai szervezete is lényegesen hozzájárul a siker biztosításához.

A török nyelvű autonóm köztársaságokban önálló tudományos központok, akadémiai fiókok, kutató intézetek keletkeznek, önálló tudományos élet indul meg, mely általános érdeklődést ébreszt, minden megfelelő nemzeti

erőt magához vonz, működését és a nemzet szellemi életének vérkeringésébe való bekapcsolódását biztosítja.

Egészen természetesen, hogy a fejlődés ilyen körülmények között rendkívüli arányokat öltött. Régebben úgy képzeltem, hogy egyetemi előadásaimban filológiai szempontból nagyjában teljes képet tudok adni az oroszországi török népekről, kimeríthetem főleg nyelvük forrásait és irodalmukat. Ma, a szovjet korszakban, a török filológiának is új korszakában vagyunk. Anyagunk annyira meggyarapodott, hogy a török népek közül több, így a csuvasok, a jakutok, a türkmének, az azerbajdzsániak, a kazakok, a volgai tatárok, az özbekek — de más török népek is — csak egy-egy önálló egyetemi tanszék keretében volnának kimerítő módon tanulmányozhatók.

Hatalmas már az az anyag is, melyet a szovjet korszak előtti orosz turkológia nyújtott. Jellemző, hogy ebben a korszakban török-tatár származású tudósok az orosz turkológiában még alig szerepelnek, ma pedig tömegével látjuk őket, ami a szovjet turkológusok táborának és a munkateljesítménynek rendkívüli növekedését jelenti.

De a régi korszak esetleges jellegű termelése az új korszak tervszerű termeléséhez nem hasonlítható.

Tekintsük át ezt az új termelést és vegyük először magát a nyelvi anyagot.

A Szovjetunió török népeinek újabb irodalma, a népköltészet újabban kiadott termékei mint filológiai anyag kimeríthetetlen. Ebben van az új korszak fő jelentősége. Egyes török népek nyelvének tudományos művelésére ma már nem gyér, vagy legfeljebb egy-két kötetnyi anyag áll rendelkezésre, mint régen, hanem gyakran egész könyvtárt kitevő anyag. Ez az anyag új szempontok felvetésére, új, egyetemes programú kutatás kialakulására fog vezetni és az anyaghoz méltó arányokban fog a tudományos kutatás kifejlődni.

Munkámban a szovjet turkológia eddigi eredményeit a következő módon szándékozom tárgyalni.

Először is ismertetem azokat az intézményeket, amelyek keretében a munka folyik. Erre vonatkozólag már számos adatom van, de pontosabb képet adni ebben a pillanatban még nem tudnék. A Nagy Októberi Forradalom óta a Szovjetunió egyes népeinél számtalan tudományos intézmény keletkezett, számtalan tudományos kezdeményezés indult el s ezek sok változáson, javításon, tökéletesítésen mentek keresztül. Sok meg is szűnt s helyét egy új, jobb intézmény, helyesebb kezdeményezés foglalta el. Lehetőleg teljes képet szeretnék magamnak alkotni a Tudományos Akadémiának az egyes török köztársaságokban működő fiókjairól, a tudományos kutató intézetekről, a főiskolákról, mindezek kiadványairól.

Át szeretném tekinteni azoknak a tudományos munkásoknak a sorát, akik ezeknél az intézményeknél működtek és működnek.

Mindezeknek az adatoknak a rendszeres összegyűjtéséhez azonban elengedhetetlen volna a helyszíni tájékozódás.

Munkám további felépítését a következőkép gondolom.

Először adom az egyes török népek leírását a szovjet korszakban. Közlöm a legfontosabb statisztikai, továbbá a gazdasági és kulturális életre vonatkozó főbb adatokat. Ismertetem a nép néprajzával és történetével foglalkozó szovjet kutatásokat. Jellemzem a nyelv filológiai irodalmát, majd tovább megyek tulajdonképpeni tárgyamra, részletesen felsorolom és ismertetem a nyelvet tárgyaló kiadványokat, a szövegeket (ezeket természetesen csak erős válogatással), a nyelvтанokat, illetőleg a leíró nyelvтан körébe tartozó dolgozatokat, majd a szótárakat.

A felsorolt tárgykörökkel kapcsolatban ki kell emelnem egyet-mást.

Mondottam, hogy ismertetem az egyes mai török népek történetével foglalkozó legfontosabb szovjet irodalmat.

Ezen a területen a szovjet turkológia egészen rendkívülit alkotott. Rendszeresen számba veszi és sorra kiadja, jórésztben fel is dolgozza az ide tartozó történeti forrásokat, hasonlíthatatlanul nagyobb arányokban, mint az eddigi kutatás tette. Különösen új és nagyjelentőségű a Szovjetunió levéltárai adatainak tervszerű kiadása és feldolgozása.

Ma már az azerbajdzsáni törökök, a volgai tatárok, a baskirok, a turkománok, a karakalpakok, a kazakok, az altaji tatárok, a jakutok és más török népek történetére vonatkozólag nagyterjedelmű, gyakran többkötetes kiadványok állanak rendelkezésünkre, — egyikük-másikuk a szovjet történeti irodalom legjobb termékei közé tartozik.

A jakutok történetéről például alig tudtunk valamit. Most szovjet tudósok, főleg Sz. A. Tokarev, feltárták az erre vonatkozó történeti forrásokat, rendszeres kutatásokat végeztek, s ma erről a tárgyról megbízható, részletes képünk van. De ugyanígy van a dolog más területeken is.

A megjelent nyelvтанok száma — ha a tankönyveket is tekintetbe vesszük — természetesen százakra megy, de ezek között vagy tíz kitűnő, nagyterjedelmű és tudományosan nagyjelentőségű alkotás is van. Egyes nyelveknek, mint a nogáj, a kumük, eddig nem is volt nyelvтана, most ezekről iskolázott szakemberektől jól felépített, gazdag anyagú, megbízható leírásokat kaptunk.

Pontos, részben gépfonetikai eszközökkel végzett, úttörő jellegű leíró hangtani vizsgálatok eredményei is gazdagították ismereteinket. Ezen a területen főleg V. Bogorogyickij és N. K. Dmitriev dolgoztak. Az utóbbi egyébként is számos cikkben főleg a török leíró nyelvтан egyes fejezeteinek ismeretéhez járult hozzá.

A nyelvтанokéhoz hasonlóan nagy a szótárak száma, melyek jó része használható nyelvтani részt is tartalmaz. Voltaképpen azonban keveset mondok, ha azt mondom, hogy nagy a szótárak száma. A szótárak rendszeres

sorozatáról van itt szó, amelyből alig marad ki egy-egy nyelv s ha kimarad, nem sokáig marad ki.

Ezek a szótárak, épúgy mint a nyelvtanok, különböző értékűek.

Van köztük kisebb terjedelmű, mely tudományosan jelentős újat nem ad, van olyan, mely kis terjedelme ellenére is fontos, mert kevésbé ismert nyelv vagy nyelvjárás anyagát ismerteti.

A szótárak bizonyos norma szerint készültek, meghatározott szóanyagot tartalmaznak. Terjedelmüket céljuk szabja meg. Mint már mondtam, a nép gazdasági és kulturális felemelkedését szolgálják. Nem az a fontos, hogy a nyelvész számára a természet és társadalom végtelen világa jelenségeinek megnevezéseit tartsa magában, hanem hogy alkalmas segédeszközök legyenek a szocializmus építésében. A tanulni akaró emberek számára készülnek, öregeknek és fiataloknak egyformán s ebből természetesen következik, hogy az irodalmi nyelv szókincsét adják.

Egyoldalú szemlélet lenne azonban nyelvtudományi jelentőségüket lebecsülni.

Először is az a nyelvi átalakulás, melyen a Szovjetunió népei most keresztülmennek és amelyet e szótárak tükröznek, nyelvtudományi szempontból nagyon jelentős és a kutatók minden figyelmét megérdemli. Ezzel a nyelvészeti irodalom még részletesen fog foglalkozni.

De más tekintetben is jelentősek lehetnek e szótárak. Csak egy példát említek.

Ismeretes, hogy a baskiroknak kapcsolataik vannak a magyarsággal. Magna Hungariának körülbelül a mai Kujbisevtől keletre élt magyarsága a baskirokba olvadt be, a forrásokban gyakran a baskirok nevét viseli, kik ma e területen, vagy legalább is e terület közvetlen közelségében laknak. Két törzsük a legújabb időkig viselte a magyar Gyarmat és Jenő törzsnevet. Régebbi kutatók baskir-magyar rokonságról, történeti azonosságról is beszéltek, — erről nem lehet szó, de a kapcsolat világos, legújabbban is nyomatékos formában felmerült a tudományos irodalomban. A baskir nyelv ismerete tehát magyar szempontból igen fontos, de mindeddig csekély anyagra támaszkodott. Fő forrásunk volt Katarinszkijnek 1899-ben, Orenburgban megjelent, 237 lapos baskir-országi szótára és a Keleti Szemle V. kötetében megjelent 43 lapos baskir szójegyzék. Ma egy közel 1000 lapos orosz-baskir szótár is áll rendelkezésemre, mely Moszkvában, 1948-ban jelent meg.

Kirgiz szótárunk régebben egyáltalában nem volt, ma Judachinnak Moszkvában, 1940-ben megjelent szótárát használjuk.

A példák számát bőven lehetne szaporítani.

A gyakorlati céllal készült kisebb és középszótáraknak tehát gyakran tudományos szempontból is jelentőségük van.

De tudományos szempontból is magas színvonalon álló, nagyszabású szótári művek is jelentek meg a Szovjetunióban a turkológia területén. Ezek

a Szovjetúniónak tudományos szempontból legfontosabb két török nyelve szóanyagát tartalmazzák. Pekarszkij jakut és Asmarin csuvas szótáráról van szó. Az első két hatalmas 4° kötet, a második tizenhét 8° kötet.

Ilyen szótárakat máról holnapra természetesen nem lehet létrehozni. Ezekhez évtizedekre terjedő rendszeres szógyűjtés, szöveggyűjtés és a szövegek anyagának gondos feldolgozása kell. Így mindkét szótár munkálatai a szovjet korszak előtti időbe mennek vissza.

Pekarszkijt, a jakut szótár szerzőjét, 1881-ben száműzték Szibériába s ettől fogva dolgozott jakut szótárán s jakut szövegek gyűjtésén és kiadásán, több jól használható munkatárssal. Szótára, melynek kézírata 1926-ban készült el, óriási anyagot tartalmaz, gondos feldolgozásban, számos példamondattal, etimológiai megjegyzésekkel.

Asmarin csuvas szótára még nagyobb terjedelmű, mint mondtam tizenhét kisebb kötet. Ez is rengeteg, eddig ismeretlen adatot tartalmaz, nagyon sok, főleg a csuvas népköltésből vett idézettel.

E szótárak a régi időben nagy kiadási nehézségekkel küzdöttek. A jakut szótár első füzete először 1899-ben jelent meg Jakutszkban, majd 1907-ben, az Orosz Akadémiánál indult meg egy újabb kiadás, mely 1930-ban fejeződött be. A csuvas szótárból már 1910-ben és 1912-ben megjelent egy-egy füzet, de a folytatás abbamaradt, s csak 1928-ban indulhatott meg az új kiadás, melynek utolsó, XVII. kötete 1950-ben látott napvilágot.

E két szótár tudományos kiaknázása a jövő feladata. Mindkettőnek rendkívüli tudományos jelentősége van.

A jakut nyelv a törökségnek különálló ága, melynek nyelvtörténeti tanúságai számos kérdésben alapvető jelentőségűek, és pedig nemcsak török, hanem a mongol, a tunguz és egyes paleoázsiai nyelvek szempontjából is.

Asmarin csuvas szótára pedig éppen magyar szempontból fontos. A csuvas az egyetlen élő bolgár-török nyelvjárás és a bolgár-törökség volt az, amely a magyarságra az első évezred második felében legnagyobb hatással volt. Bolgár-török jövevényszavaink problémája — a magyar nyelvtudomány egyik legszebb fejezete — Budenz és Gombocz kutatásaival lényegében tisztázódott, de Asmarin szótárának felhasználása még számos részletkérdés tisztázásához s ezek nyomán esetleg az egész kérdés egyes lényeges pontjainak módosításához fog vezetni. A magyar turkológiának fontos és sürgős feladata volna Asmarin anyagát magyar szempontból feldolgozni.

Munkám másik részében a szovjet turkológiának a régi törökség kutatásában kifejtett munkásságával fogok foglalkozni. Ez is nagyjelentőségű, de mivel kapcsolata az élettel nem olyan szoros, terjedelemben természetesen messze mögötte marad a mai törökségre vonatkozó munkálatoknak.

Elsősorban Bartold műveiről kell itt megemlékezni, ki századunkban a törökség történetének legkiválóbb szakértője volt. Nagy szolgálatot tett a török népek történetéről szóló összefoglaló munkájával, mely törökül,

németül és franciául jelent meg. A régi törökségről szóló ismereteinket egy fontos ponton lényegesen módosította azzal a megokolt, de biztosra nem vehető feltevésével, hogy a törökök a VI. század második felében a Káspi-tenger és az Aral-tenger között türk néprészeket telepítettek le és ezek az oguzok és türkmének elődei. Ha ez valószínű, akkor az oguz törökség, elsősorban a türkmének, de az azerbajdzsániak és oszmánlik kialakulásában is egy nagyon fontos új körülménnyel kell számolni. Ezt az elméletét Bartold a *Turkmenyija* c. gyűjtéléses mű 1927-ben megjelent kötetében adja elő, egy nagyterjedelmű, az egész türkmén történetet magában foglaló dolgozat keretében. A türkmének történetét eddig senki sem tárgyalta részletesen és megfelelő kritikával, nagy nyereségünk Bartoldnak e dolgozata. De más hasonló dolgozatai is vannak. Ezek az »Ocserk isztorii Szemirecsja« és a »Kirgizia« c. művei, melyeket még nem tanulmányozhattam.

Külön ki kell még emelnem Sz. E. Malovnak, a szovjet turkológia legkiválóbb képviselőjének, a régi török feliratok nemzetközileg is első szakértőjének munkásságát, aki tudományterülete nehéz kérdéseit nagy tudással, mély kritikával és sok eredménnyel műveli. 1928-ban jelent meg Leningrádban a nagyjelentőségű »Uigurische Sprachdenkmäler«, melynek anyagát még Radloff készítette elő. A mű, mely anyagával az ujugrok jogi és gazdasági életéről is tájékoztat bennünket, Malov közreműködésével készült. Legújabb munkája, a *Jenyiszejszkaja Piszmennoszty Tjurkov*, mely 1952-ben, s mint az előbb említett mű, a Szovjetunió Akadémiájának kiadásában jelent meg, esemény a turkológia történetében. A régi törökség legfontosabb emlékei a VIII-ik, illetve VII-ik századi orkhoni és jeniszeji feliratok. A jobb állapotban levő, nagyterjedelmű és filológiaiilag könnyebben kezelhető orkhoni feliratoknak megfelelő kiadása és magyarázata van, de a jeniszeji feliratok, melyeknek magyarázata igen nehéz, eddig csak kevésbé használható, megbízhatatlan kiadásban állottak a kutatók rendelkezésére. Ezen a hiányon segített Malov. A jeniszeji feliratok számos kérdése persze még ma sincs tisztázva s egy részük valószínűleg soha sem lesz, de most már megbízható alapunk van további kutatásokra is.

Malov másik, újabban, 1951-ben megjelent műve, a *Pamjatnyiki drevnyetyurk-zkoj pishmennosztyi*, voltaképpen bevezetés a régi török nyelvemlékek ismeretébe, de anyagának gazdagsága, megbízhatósága, nagy gonddal kidolgozott szótárának bősége, hivatkozásai és az adatokban rejlő új megállapítások önálló tudományos értéket biztosítanak neki.

Magyar szempontból is nagyjelentőségűek Malovnak a Talasz-völgyi feliratokról szóló cikkei. E feliratok a régi türk feliratoknak egy külön csoportját alkotják, a mai kazak és kirgiz köztársaság területén átfolyó Talasz vidékéről valók és a nyugati türk birodalom emlékei. Székely rovásírásunk ezekkel a feliratokkal mutat rokonságot.

A türk nyelvemlékek kutatása terén jelentős a kiváló archeológusnak, Sz. V. Kiszelyevnek és feleségének, L. A. Jevtyuchovának a munkássága, kik

újabb, kisebb emlékeket fedeztek fel és adtak ki, megemlítendők a kitűnő mongolista, B. Ja. Vlagyimircov magyarázatai az emlékek egyes szavairól és kifejezéseiről, A. N. Bernstam művei és cikkei, főleg Szocialno-ekonomicsezskij sztroj orchono-jenyiszejszkih tjurok VI—VIII vekov (1946) c. munkája.

Egyéb fontos művek is jelentek meg a régi törökség kutatásának területén, így 1932-ben Kokovcov műve a kazár történet héber forrásairól, 1941-ben Gordlevszkijé a kisázsiai szeldzsukokról.

Ami mármost a nyelvtörténeti kutatást illeti, erre egészen a sztálini cikkek megjelenéséig bénítólag hatott a marrizmus. Voltak a Szovjetunióban kiváló tehetségű török nyelvtörténészek, akik részben dolgoztak is, de ezeket a marrizmus félretolta, megfélemlítette. Viszont a marrizmus a téves irányzatoknak nem ahhoz a fajtájához tartozott, amely bizonyos tisztító eljárás után hasznavehető eredményeket produkál. A marrizmus alapjában elhibázott, fantasztikus elmélet volt, mely a nyelvtörténeti kutatás legvilágosabb elveinek a helyességét sem ismerte el.

Ilyen körülmények között a szovjet turkológia nyelvtörténeti kutatásainak értékes eredményét csak részletekre vonatkozó — igaz, hogy meglehetősen számú — cikkek teszik. Nagyobb, esetleg elvileg is jelentős monográfia nem jelent meg. Itt azonban, miután Sztálin nyelvtudományi cikkei a nyelvészeti kutatást a marrizmus zsákutójából kivezették, — úgy látszik — hamarosan lényeges változás lesz. N. K. Dmitriev akadémikus vezetése alatt elkészült a török nyelvek összehasonlító nyelvtana. Baskir nyelvtudósok megírták a baskir nyelv összehasonlító nyelvtanát. Türkmeniában dolgoznak a türkmén és orosz, Bakuban az azerbajdzsáni és orosz összehasonlító nyelvtanon. Számos munkálat van folyamatban az egyes török nyelvek alapszókincsének, grammatikai szerkezetének és nyelvjárásainak kutatása területén. (Izv. Ak. Nauk SzSzsR, Otgy. Lit. i Jaz. X, 5 : 509.)

Feszült érdeklődéssel várjuk e kiadványok megjelenését.

A magyar tudomány a régebbi időben is tisztában volt az orosz turkológia jelentőségével. Budenz, Munkácsi úgy olvasták az orosz turkológiai irodalmat, mint a magyart vagy a németet, Vámbérynak, Gomboczknak szintén meglehetősen orosz nyelvismerete volt s turkológiai munkásságuk sikerét mindnyájan jelentős mértékben az orosz szakirodalomnak köszönhetik. Az ő hagyományukat folytatjuk most, a sokkal gazdagabb anyag, a sokkal kedvezőbb lehetőségek korában.

HOZZÁSZÓLÁSOK

CZEGLÉDY KÁROLY:

Németh Gyula akadémikus három részre osztotta eredményekben és tanulságokban rendkívül gazdag fejtegetéseit.

Az első részben, a szovjet turkológia általános jellemzése során rámutatott arra, hogy a szovjet turkológiának mint élenjáró tudománynak feladatait a Szovjetunió egyes török népeinek legfontosabb kulturális érdekei határozzák meg. Előadásának ez a része ragyogóan világította meg azt a mai magyar tudomány előtt is egyre jobban kikristályosodó igazságot, hogy a nép legfontosabb kulturális érdekei és az igazi tudomány érdekei egybeesnek.

Előadásának második részében Németh Gyula akadémikus nagy vonalakban ismertette a szovjet turkológia eredményeiről szóló nagy munkájának tervezetét. Készülő munkájának vezető eszméje, amint világosan kifejti az, hogy a Nagy Októberi Forradalom óta egyre dúsabb termést hozó s ma már páratlanul gazdag szovjet turkológiai irodalom feldolgozásával két fontos nemzeti stúdiumunknak is hasznos szolgálatot tehet: a magyar őstörténetírásnak és a magyar nyelvtudománynak. A munka ennek megfelelőleg két részre oszlik: az egyik a nyelvi, a másik pedig a történeti vonatkozású anyagot tartalmazza.

Úgy gondolom, hogy a magam részéről akkor járok el a legmegfelelőbbben, ha Németh Gyula akadémikus fejtegetéseihez csatlakozva szakterületem néhány olyan kiemelkedő szovjet eredményére mutatok rá, amely szintén nagy mértékben elősegítheti a magyar turkológiai és őstörténeti kutatást.

Általánosan elfogadott nézet szerint a magyar nép a honfoglalás előtt körülbelül ötszáz évig élt a déloroszországi steppén török népek szomszédságában, illetőleg török törzskötelékekben. Ezek között a török népek között különösen fontos szerepet játszottak a kazárok. A szovjet orientalista történészek Engels klasszikus fejtegetései nyomán tisztázták a nomád társadalmak fejlődésének főbb mozzanatait, a nemzetségi kötelékekben való élés korától egészen a feudális állam kialakulásának koráig. Főleg mohamedán források alapján megállapították, hogy a kazárok a honfoglaló magyarságnak a délorosz steppéről való elvonulása idején még félig megtelepült nemzetségi kötelékekben éltek, amelyeken azonban már mutatkoztak a bomlás jelei. A földtulajdon az egyes nemzetségek birtokában volt ugyan, de már erősen előtérbe lépett a nagy vagyonnal rendelkező előkelők rétege. A kazár kalandozások ebben az időben már teljesen megszűntek. A kazár terület védelmét egyre fokozódó mértékben idegen, leigázott népek látták el. Ez volt tehát az a társadalmi háttér, amelyből a honfoglaló magyar nép kiszakadt. A magyar őstörténészek fontos feladata annak tisztázása, hogy a magyarság, kazáriai tartózkodásának utolsó évtizedeiben önálló szervezetben élt-e vagy pedig a kazár törzsszövetség szerves részét alkotta. A kazárok és a birodalmukban élő onogundurok történetének szempontjából igen tanulságos M. I. Artamonov műve¹ amelyben a szerző a mohamedán, bizánci és héber források mellett a kazár vonatkozásokban gazdag örmény forrásirodalmat is felhasználta.

¹ Очерки древнейшей истории хазар. Ленинград, 1936.

A délorosz steppén megfordult többi régi török nép, a bolgárok, türkök és besenyők gyakran szerepelnek azokban a szír szövegekben is, amelyeket N. Pigulevskaja gyűjtött össze és magyarázott.²

A turkológiai szempontból is fontos mohamedán forráskiadványok közül kiemelkedik Ibn Fadlān útijelentésének az I. J. Kračkovskij akadémikus szerkesztésében megjelent szovjet faksimile-kiadása.³ Ibn Fadlān annak a háromezer emberből álló karavánnak az útinaplóját írta meg, amely Khvá-rezm-ből, az Aral-tó déli szomszédságából 921-ben ment a besenyők és a baskiok területén keresztül a Kazán vidéki volgai bolgár-törökök fővárosába. Ibn Fadlān útijelentését eddig csak töredékesen ismertük. Az új, teljes szöveg a szovjet kiadvány nyomán az egész világon újra a szakkörök érdeklődésének középpontjába került. A nemzetközi kutató munkában I. J. Kračkovskij akadémikus nemrég bekövetkezett halála után egy másik szovjet tudós, A. P. Kovalevskij vette át a vezető szerepet az Istoričeskie Zapiski legutóbbi kötetében megjelent kitűnő értekezéseivel. Ő készíti elő jelenleg az útijelentés második szovjet kiadását is. Megjegyzem ezzel kapcsolatban, hogy a meszedi kézirat fényképmásolatát Ligeti Lajos akadémikus is elkészíttette 1936-os afganisztáni kutatóútja alkalmával. Ezt a fényképmásolatot néhány nehezebb szövegrészre vonatkozó megfigyelési kísérletemmel együtt az Acta Orientalia I. kötetében tettem közzé. A délnyugatszibériai oguzok és az közülük kivált türkmének történetével több nevezetes szovjet kiadvány foglalkozik. Németh Gyula akadémikus utalt ebben az összefüggésben a XX. század egyik legnagyobb orientalistájának V. V. Barthold akadémikusnak idevonatkozó munkáira, amelyekből kitűnik, hogy a türkmének ethnogenezisében az oguz alapréteg mellett igen fontos szerep jut az iráni népelemnek is. V. V. Barthold akadémikus eredményeit újabban A. J. Jakubovskij fejlesztette tovább,⁴ aki a mohamedán források és az anthropológiai leletek segítségével világos képet rajzolt az oguzoknak a khvárezmi, szogd és dehisztáni limeszen játszott történeti szerepéről. Türkmén szempontból rendkívüli jelentősége van annak a monumentális forrásgyűjteménynek is, amelyet 1939-ben adott ki egy szovjet tudósokból alakult munkaközösség.⁵ Ez a munka nemcsak igen nagyszámú mohamedán szöveg példás filológiai gonddal készített fordítását tartalmazza, de az egyes forrásokra vonatkozólag is igen értékes tájékoztatást nyújt. A szövegek feldolgozásában a munkaközösség tagjai sokszor eddig ismeretlen kéziratokat is felhasználtak, úgyhogy a gyűjtemény a mohamedán forráskutatásnak is értékes nyeresége.

Hasonló nagy kollektív alkotás lesz a belsőázsiai történelem szempontjából kiemelkedően fontos. Tabarī-féle krónika részleges szovjet fordítása, amely magánértésem szerint már elkészült. A belsőázsiai törökség történetére és földrajzára vonatkozó új forrást, a X. századi Hudūd al-'ālamot V. V. Barthold akadémikus adta ki fordításszámba menő részletes tartalmi ismertetéssel.⁶ A Hudūd al-'ālam a törökök nyugati törzseit, közöttük a törökökhöz sorolt magyarokat is leírja. Magyarokra vonatkozó tudósításainak óriási jelentősége van. A régebben is ismert magyar vonatkozású mohamedán források értelmezése ugyanis bizonyos pontokon szinte megoldhatatlan nehéz-

² Сирийские источники по истории народов СССР. М.-Л. 1941.

³ Пугешество Ибн Фадлана на Волгу. М.-Л. 1939.

⁴ Вопросы этногенеза туркмен в VII—X. вв.: Сов. Этн. 1947/3.

⁵ Материалы по истории туркмен и Туркмени, I. М.—Л. 1939.

⁶ Худуд ал-'алем. Leningrad, 1930.

ségekbe ütközött. Ezek most, a *Hudūd al-'ālam* közzététele után, egy csapásra megoldódtak, úgyhogy a mohamedán források értéke Konsztantinosz császár tudósításával szemben igen nagy mértékben megnövekedett. Ez kétségtelenül az egyik legnagyobb eredmény, amelyet a magyar őstörténetkutatás a szovjet orientalisztikának köszönhet.

Mindezek alapján a magam részéről csatlakozom Németh Gyula akadémikusnak ahhoz az álláspontjához, hogy a szovjet turkológiai és török vonatkozású orientalisztikai kutatás a magyar tudomány számára felbecsülhetetlen értékű támogatást nyújt.

RÁSONYI LÁSZLÓ:

Amint azt hallhattuk, a magyar őstörténet török vonatkozásainak kutatása határozta meg *Németh Gyula* akadémikus készülő munkájának a körét és tárgyalási módját, s az idevágó irodalom átnézése győzte meg újra arról, hogy az újabb turkológiai szakirodalomban a legfontosabb a szovjet turkológia irodalma.

Ha a turkológia egyéb ágainak a szempontjából nézzük át az irodalmat, akkor is erre a megállapításra jutunk. Minden bizonnyal ezt teszi könyvében *Németh Gyula* is; s éppen az teszi nehezzé a könyvvázlathoz való hozzászólást, hogy úgy érzem, nyitott kaput döngetek. Ha valamelyest függetlenítem magamat ettől az érzéstől, s csupán a saját munkásságom alatt szerzett tapasztalataimra gondolok, mindenekelőtt a szovjet turkológiának a turkológia sok más ágában való nélkülözhetetlen szerepét kell hangsúlyoznom.

Vegyünk pl. a török *összehasonlító nyelvészetet*. Azonkívül, hogy a törökség kialakulásának a színhelye a legnagyobb valószínűség szerint a mai Szovjetunió területe, s hogy a már kihalt török nyelvek emlékeinek is tekintélyes része onnan való, — a manapság is beszélt nyelvek, illetve dialektusok 5/6 része a Szovjetunió területén él! Azonban bármennyire nagyjelentőségű néhány turkológusa volt is a régi Oroszországnak, azok nem voltak elegendőek a fentemlített körülményből fakadó hatalmas feladatok elvégzéséhez. Így a gyűjtő munkába a hajdani Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Orosz és Magyar Bizottsága gyümölcsöző együttműködésének a jegyében magyar kutatók is bekapcsolódtak; így pl. négy nyelvjárás területén az akkor még 20 éves *Németh Gyula* is hasznos gyűjtőmunkát végzett.

Ma azonban, mint erre az előadó is utalt, — már nagy a kutatók száma a Szovjetunióban, maguk az érdekelt töröknyelvű népek is kialakítják nyelvészgárdáikat és így a Szovjetunió népei e téren is mindent felölelő munkát tudnak végezni. Azóta, mióta *Sztálin* nagyjelentőségű nyelvtudományi cikkei által *felszabadítva*, a nyelvészek a marrizmus nyűgét levetették, — még az előzőnél is nagyobb mértékben, — évről-évre újabb meg újabb szótárak, szövegközlések, tudományos értekezések és nyelvtanok jelennek meg. Ez viszont azt jelenti, hogy míg régebben az orosz nyelv és az orosz anyag ismerete csak »nagyon fontos« volt a török nyelvészettel foglalkozók számára, ma teljességgel nélkülözhetetlenné vált.

Az *irodalom* kutatója számára — még ha nem kifejezetten turkológus is, — nem érdektelen, hogy amellet, hogy a Szovjethatalom éveiben 48 nemzetiség hozott létre saját irodalmat s ezek jórésze töröknyelvű, — ezek és a régiebb keletű irodalmak kiválóbb alkotásai igen szép kiállítású orosz fordításokban

is kiadásra kerülnek, még a feudális kor klasszikusai is. Elég, ha csupán a kirgiz Manasz-éposz szép kötetére (1949), a karakalpak Kurbanbay Tažibayev ajkáról lejegyzett »Kürk kiz« népéposz fordítására (Mo., 1951), az özbeg költészet remek antológiájára,¹ a türkmén Mahdumkuli divánjának fordítására (1949), vagy a Mîr Ali Šîr Nevâyî (szül. 1441) körül kialakult gazdag irodalomra utalok.

Hogy milyen fontos a *tulajdonnév-kutatás* nemcsak a nyelvész, hanem az etnogenézis, a történelem, az etnológia kutatója számára is, azt itt nem kell külön kiemelni. Mostanában élenkúlni kezd az érdeklődés az idevágó problémák iránt a nemzetközi turkológiai irodalomban is. Ezért is hangsúlyoznom kell, — annival inkább is, hogy erre nyugaton még nem jöttek rá kellő mértékben — hogy ezen a téren egyenesen alapfeltétel az orosz, illetve a szovjet turkológiai anyagnak az ismerése. Ha összegyűjtjük a török népek személy- és törzsnévkészletét, kiviláglik, hogy az anyagnak csaknem 9/10 része orosz illetve szovjetföldi forrásokból kerül elő. A szovjet kiadványok jó része meg éppen különös súlyt helyez arra, hogy a tulajdonnév-kutató dolgát elősegítse. Mindazok a történeti forráskiadványok, amelyek az egyes népekre utalnak, s amelyeknek fontosságára *Németh* is utalt, — a baskir, türkmén, tatár, kazak, karakalpak stb. материалы по истории-к igen lelkiismeretesen összeállított indexeket tartalmaznak. A nyelvészeknek egy része meg a szótárak és nyelvtanokhoz függelékképpen e személynevek jegyzékét is adja. Különösen ki kell emelnem e tekintetben *N. A. Baskakov* munkáit, pl. az ojrot szótárt,² amely korlátozott terjedelme ellenére is függelékként a földrajzi nevek 18, a személynevek 16 és a törzs- és nemzetségnévek 6 hasábra terjedő jegyzékét nyújtja, vagy a nogaj nyelvtant,³ a karakalpak nyelvtant,⁴ melyek szintén igen értékes névjegyzékeket közölnek. Ez egyébként a szovjet turkológiának *Németh Gyula* által hangsúlyozott életszerűségével függ össze, de ugyanakkor, illetve éppen ezért fontos tudományos igényt is kielégít. Utalok *S. M. Abramzon* etnológiai tanulmányaira is, elsősorban a kirgiz személynévadásra vonatkozóra,⁵ amely számot ad az Októberi Forradalom utáni nagy átalakulásnak a névadásban való tükröződéséről is, pl. *Ö k t ö b ü r* (=október), *S o v e t b e k*, *Ö z g ö r ü š* (Forradalom), *F r o n t b e k*, stb.

Ami a személynevekre áll, áll a helynevekre is, hiszen mindazon területeknek, ahol akár eltűnt népek, akár ma is létező népek ottlakása révén relictum-jellegű, vagy még ma is aktív névadás által keletkezett török helynevek találhatók, mintegy 2/3 részét a Szovjetunió foglalja magában.

A turkológia körébe vágó tanulmányok — a történettudományos és *történetföldrajziak* — részben még annyira gyakorlati problémákkal is összefüggnek, mint a tervgazdálkodás. Elég, ha *W. Barthold*nak, a turkesztáni öntözőrendszer történetéről, vagy az Amu-Darja régi folyóágyának a problémájáról írt könyveire utalok.

Lehetne ezt folytatni még több tudományág területén is. De talán ennyi is elég annak a dokumentálására, hogy *Németh Gyula* könyve milyen fontos

¹ Антология Узбекской Поэзии, М, 1950. —

² Ойротско-русский словарь, Мо., 1947.

³ Ногайский язык и его диалекты, Мо., 1940. —

⁴ Каракалпакский язык I, Мо. 1951. —

⁵ Рождение и детство киргизского ребенка. Сб. Музея Антроп. и Этногр. XII. (1949), 78—138

lesz a világ turkológusainak a számára még abban a teljesen érthető és indokolt esetben is, hogy teljességre — csupán a hazai könyvtárakra támaszkodva — nem törekedhetik. Így is nagyon nagy hézagot fog pótolni, mert ha *V. G. Jegorov*⁶ kis csuvas szakbibliográfiájától eltekintünk, *Mežov*⁷ nagy munkái, majd *A. E. Alektorov* csaknem ezeroldalas kazak-kirgiz szakbibliográfiája⁸ és *D. K. Zeleninnek* sok török vonatkozással bíró néprajzi bibliográfiájának⁹ megjelente óta — negyven év óta — nagyon hiányzanak azok a bibliográfiák, amelyek az óriási szovjetföldi turkológiai irodalomban kalauzaink lehetnének. Márpedig igaza volt *Mežov*nak, mikor azt írta, hogy »a bibliográfia minden tudománynak ábécéje«.¹⁰

Hogy a szovjet turkológia összefoglaló bibliográfiai ismertetését a turkológia művelői számára nemzetközi viszonylatban is *Németh Gyula* végzi el, nem véletlen; két körülménynél fogva magától értetődő. Egyik haladó hagyományaink ereje. Az, hogy a túlnyomórészt turkológiai irányú magyar orientalistikának volt a legtöbb kapcsolata az oroszok, illetve a Szovjetunió földjével és turkológiájával. Csupán három-négy névre utalok a sok közül. Már 1819-ben, Keletre indulása előtt *Kőrösi Csoma Sándor* is szükségesnek látta az oroszul tanulást. A magyar őstörténet egyik korai művelője, *Deskó Endre*, aki 1854-ben Szimbirszkben, a mai Uljanovszkban, Lenin szülővárosában (— talán Lenin édesapjának kortársaként —) foglalkozott a magyar-csuvas nyelvhasznalással¹¹ — a kölcsönös megismerésért munkálkodott. Utalok *Bálint Gábor* kazáni kapcsolataira,¹² *Budenz* kruszok — (=Русский кружок) alapítására, *Munkácsi Bernát* örömteli megilletődöttségére, mikor a század végén feltűnt előtte az uralaltajisztikai tudását gyarapító Moszkva,¹³ *Munkácsinak* orosz orientalistáktól kapott 450 levelére.

És utalok arra — és ez a másik tényező, — hogy magának *Németh Gyulának* is a tudományos munkássága 1910-ben egy érdemes orosz turkológus, — később a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának is tagja, — *V. Gordlevskij* egy tanulmányának¹⁵ ismertetésével indult meg.

Ezen kezdet és a gazdag folytatás, elsősorban a Nyelvtudományi Közleményekben¹⁵ közölt bibliográfiai összefoglalásai után a *Németh Gyula* által vázolt könyv méltó és örömmel várt betetőzése lesz munkássága szovjet turkológiát ismertető hasznos szakaszának.

⁶ Библиографический указатель литературы по чувашскому языку. Чебоксары 1931. —

⁷ Сибирская Бублиография I—III. 1891—94; Библиогр. Азии I—, 1891—.

⁸ Указатель книг, журналах и газетных статей и заметок о киргизах. Казань, 1900—1904.

⁹ Библиогр. указатель русск. этнографическ. литературы о внешнем быте народов России 1700—1910 г. г. СПб., 1913 XL+733 стр.

¹⁰ „Библиография есть азбука всякой науки.“ — Jegorov idézi 1931-ben, föntemlített könyvének mottójaként.

¹¹ Венгерская грамматика с русским текстом и в сравнении с чувашским и черемисским языками. СПб., 1856. — Vö. Ligeti L.: Deskó Endre csuvas-magyar nyelvhasznalása. KČsA. I (1924), 319—20. —

¹² Ak. Értesítő 18 1: 241—245; 1872: 206—214; 1873: 5—6; Értekezések a Ny.- és Széptud. Köréből IV/2.

¹³ Munkácsi NOÉMI: Egy nagy magyar nyelvész, Munkácsi Bernát élete. Bp., 1943. 72 l.

¹⁴ Из наблюдений над турецкой песню. Этногр. Обзор. 1909. — Ism. NÉMETH GYULA: KŠz. XI (1910), 162—165.

¹⁵ Török nyelvészeti irodalom. Ny. K. XLVIII (1931—34), 136—147.

Hasznos lesz ez a könyv azért is, mert fel fogja tární és rendszerező voltánál fogva az eddiginél is gyümölcsözőbbé fogja tenni — a Szovjetunió kívüli turkológusok számára is, — azt a sok segítséget, amelyet a Marx, Lenin és Sztálin által megalkotott ideológia jelent.

ANGYAL ENDRE:

Nem vagyok ugyan turkológus, nem akarok illetéktelenül más kutatási területbe beavatkozni, azonban egy-két olyan probléma is felmerült, amely engem egyrészt mint irodalommal foglalkozó embert, másrészt pedig, mint az orosz-magyar kapcsolatok kutatóját érdekel és amit itt szóvá szeretnék tenni.

Amikor a renaissanceszal, ezzel a hozzánk különösen közelálló korszakkal foglalkoztam, akkor egy turkológiai problémával is érintkezésbe kerültem, mégpedig éppen a szovjet tudósok kutatásai nyomán. Ez Aliser Navoi problémája. Tudjuk, hogy ő a XV. század nagy üzbég költője volt. Nevét itt most szóba szeretném hozni, mert érdekes és érdemes vele foglalkozni. A Szovjetunióban nagyon sokat foglalkoztak ezzel a nagy költővel. Megjelent egy orosznyelvű válogatás is 1949-ben költészetéből, amelyet magam is forgattam, de még regény, sőt film formájában is feldolgozták a nagy költő életét és működését. Legelőször e film megnézésekor — mert Magyarországon is adták — lettem figyelmes rá és nagy meglepetés volt számomra, hogy az a nagy mozgalom, amit mi renaissance-nak nevezünk, nem szorítkozik csupán Nyugat-Európára, hanem még Közép-Ázsiában is megtalálhatjuk. Sajnos Navoi alakja Magyarországon még mindig eléggé ismeretlen. Most jelent meg egy antológia a középkor és a renaissance költészetéből, amelyben előfordulnak keleti szövegek, szemelvények az ázsiai népek irodalmából, sajnálattal láttam azonban, hogy Navoi neve ebben sem szerepel. Koczogh Ákos kartársam ezt az »Építünk« legutóbbi számában szóvá is tette. Meg kell szívlelnünk azt, amit a szovjet turkológia tanít, mert felhívja figyelmünket arra, hogy a régebbi világirodalmat nem szabad csak Európára szorítkozva tárgyalni, amint azt még Babits Mihály is tette. Ő ugyanis azt állította, hogy a világirodalom voltaképpen európai irodalom. A szovjet turkológia eredményei megtanítanak bennünket arra, hogy ez téves, szűklátókörű álláspont.

Még egy problémát is fel szeretnék vetni: Rásonyi professzor hozzájárulásában elhangzott Bálint Gábor neve. Bálint engem, mint Debrecenben élő embert közről érdekel. Amikor tavaly foglalkoztam Budenz József és Géresi Kálmán levelezésével, akkor többször találkoztam az ő nevével. Bálint hosszú ideig Budenz köréhez tartozott, és csak akkor kerültek szembe egymással, amikor Bálint a híres »ugor-török háborúban« Vámbéry oldalára állt. Abban a középiskolában, ahol tanítok, a debreceni Csokonai Gimnáziumban egyik tanártársam, Fölföldy Sándor, még tanítványa volt a kolozsvári egyetemen. Bálint Gábornak és sok érdekes epizódot mesélt el nekem professzora életéből.

Fel szeretném hívni a tisztelt Akadémia figyelmét arra, hogy 1953-ban van Bálint Gábor halálának 40-ik évfordulója.

Tudjuk, hogy kutatásaiból nem volt minden időtálló. Sok fantasztikus vonás volt benne, de mégis érdekes egyéniség volt és azt hiszem kíváncsatos lenne, ha a magyar tudomány is megemlékezne róla ebből az alkalomból.

PAIS DEZSŐ elnöki zárószava:

NÉMETH GYULA akadémikus, osztályelnök előadásában a szovjet turkológiát ismertette meg velünk. Egy olyan tudománykörnek a szovjet tudományban elért eredményeit és megvalósítandó törekvéseit, amely közel állt és közel áll hozzánk, s amelyben mi — jelentékeny mértékben éppen NÉMETH GYULA érdeméből — külföldi viszonylatban is magasan voltunk a múltban. Magasan, elég magasan vagyunk a jelenben is, és reméljük, hogy így lesz a jövőben is, nagy mértékben azon az alapon, amelyet a NÉMETH akadémikustól most ismertetett szovjet turkológiai kutatás nyújt.

CZEGLÉDY KÁROLY mint egyik hozzászóló a magyar őstörténet és ősműveltség kutatásával összefüggésben mutatta meg, hogy mit jelenthet nekünk az a munka, amely a szovjet turkológiában, illetőleg orientalisztikában folyik.

RÁSONYI LÁSZLÓ, a másik hozzászóló, a török összehasonlító nyelvészet fejlődése területén új és nagy lehetőségek megnyíltát jelzi, amit a szovjet turkológiai munkálatoknak lehet köszönni. — Egyébként szeretnék RÁSONYI barátommal személyeskedni. T. i. remélem, hogy rövidesen a török tulajdonnév-vizsgálat körében az ő neve alatt kapunk olyan kiadványt, amelyben feldolgozza a szovjet turkológia eredményeit is.

